

O wychowanie ku wartościom narodowo-patriotycznym w edukacji szkolnej

Barbara JAŚNIEWICZ

Organizowanie działalności wychowawczej wiąże się nierozdzielnie ze stawianiem sobie pytań dotyczących skutków podjętej pracy pedagogicznej. Pytania te odnoszą się zarówno do bezpośrednich rezultatów poszczególnych zajęć prowadzonych z uczniem w szkole, jak i perspektywicznych konsekwencji interakcji wychowawczych, ponieważ ocena skuteczności podejmowanych działań może być dokonana wyłącznie w konkretnych sytuacjach społecznych. Organizowanie efektywnej działalności wychowawczej wymaga ustawicznej weryfikacji i doskonalenia poszczególnych elementów sytuacji pedagogicznych, a przede wszystkim treści, metod, zasad, form i środków. Dlatego konieczne wydaje się zadawanie pytań o rezultaty wychowawcze na każdym z etapów rozwoju ucznia i w odniesieniu do wszystkich elementów jego osobowości. Termin „postawa” jest wielokrotnie wyjaśniany w literaturze pedagogicznej¹. W praktyce szkolnej najczęściej pojęciem tym postępują się pedagodzy dla określenia względnie trwałego stosunku emocjonalnego w odniesieniu do wybranego elementu rzeczywistości (objektu, stanu rzeczy, przedmiotu itp.).

Patriotyczne i historyczne przesłanie we współczesnej edukacji

Patriotyzm to pojęcie wieloznaczne, które nie stanowi jednakże wartości niezmiennej ani ponadczasowej. Oczywiście jest identyfikowanie go z człowiekiem. Patriota to człowiek kochający swój kraj, służący społeczeństwu i ojczyźnie. Przejawy patriotycznych postaw typowych dla współczesnej szkoły to m.in.: godne reprezentowanie ojczyzny, poszanowanie symboli narodowych, szacunek dla języka polskiego, dbałość o jego kulturę, kształtowanie cech uczciwości i poczucia własnej godności, poszanowanie miejsc pamięci narodowej.

Budowanie patriotyzmu w ojczyźnie i dla niej staje się dobrem wniesionym do Europy. Kształtowanie takich postaw winno mieć miejsce zwłaszcza w rodzinie i szkole.

Wychowanie patriotyczne zajmuje istotne miejsce w procesie wychowania. Na jego treści składają się różne elementy, a jego ogniwem centralnym jest ojczyzna – z bogatymi tradycjami, w szczególności sposób pielęgnowanymi przez naród. Młody człowiek powinien zrozumieć, że patriotyzm jest jedną z istotnych wartości warunkujących rozwój osobisty i dobra wspólnego.

¹ Por.: Piłkowski J., Pawłowska K., Grzegorzczak A. [red.] Czy z Polski możemy być dumni?, Wydawnictwo i Hurtownia Rubikon, Kraków 2007, s. 7; Brozi K. Antropologia wartości. Kategoria standardu kulturowego w badaniach nad wartościami, Lublin 1994, s. 54; Lępkowski T. Uparte trwanie polskości – nostalgie, spory, nadzieje, wartości, Londyn 1989, s. 34.

Współczesna szkoła powinna kształtować i rozwijać patriotyzm w integracji z rodziną, bo rodzina jest pierwszym źródłem przekazywania tradycji narodowej, idei umiłowania wolności, wiedzy o historii i bohaterach narodowych, budowania poczucia więzi i ciągłości narodowej. W rodzinie i w szkole kształtowane są cechy osobowe warunkujące postawę patriotyczną. Do nich należą poszanowanie godności własnej i drugiego człowieka oraz wytworów jego pracy, odpowiedzialność, pracowitość, solidarność, poszanowanie dziedzictwa kulturowego. Droga do patriotyzmu wiedzie m.in. przez: umiłowanie ojczyzny, poznanie historii Polski, poszanowanie wolności i niepodległości.

Zadaniem szkoły staje się stworzenie sytuacji wychowawczych umożliwiających poznanie, przeżycie, urzeczywistnienie wartości patriotyzmu. Polska kultura posiada bogaty zbiór dzieł literackich, historycznych i kulturalnych, podkreślających szlachetność czynów i postaw wybitnych Polaków, dla których zawsze żywe było hasło: Bóg, Honor i Ojczyzna. Warto korzystać z tego zasobu doświadczeń, pamiętając o wartościach wyzwających uczucia, które poparte odpowiednio przekazaną wiedzą będą procentować w przyszłości pożądanymi postawami wychowanków.

Jeżeli chcemy zapewnić dzieciom i młodzieży dobrą przyszłość, edukacja w szkole powinna być rozumiana jako dążenie do harmonijnego i pełnego rozwoju oraz kształtowania odpowiedzialnej, dojrzałej świadomości moralnej, historycznej i społecznej. Polska ma bogatą tradycję humanistyczną i społeczną i cieszy, że uczniowie polskich szkół chętnie angażują się w różne działania o charakterze patriotycznym, społecznym czy religijnym, jak np. opieka nad miejscami pamięci narodowej, porządkowanie grobów, wolontariat, a w ostatnich miesiącach organizacja Światowych Dni Młodzieży itp. Edukacja szkolna ma pomagać uczniom, aby tam, gdzie żyją, z każdym dniem doskonalili się jako ludzie, by coraz bardziej byli, a nie tylko mieli.

W ostatnim roku byliśmy świadkami wielu debat oświatowych², dotyczących planowanych zmian w szkole, w tym nowego spojrzenia na nauczanie literatury, historii i kształtowanie odpowiednich postaw. Historia jest obecnie traktowana jako przedmiot wykraczający poza logikę edukacji szkolnej i to zarówno od strony formalnoprawnej (o celach i treściach nauczania decyduje Ministerstwo Edukacji Narodowej), jak i społecznej, np. zakłada się udział młodych ludzi w różnych uroczystościach o charakterze historycznym, patriotycznym, religijnym itp. Należy zauważyć, że każda edukacja zorientowana egzystencjalnie, a więc również historia, zawiera w sobie pewien aspekt wtajemniczenia, dotykając obszaru, który nie poddaje się prostemu przekazowi i standaryzacji. W tym artykule nie chodzi mi jednak o sformułowanie uzasadnień dotyczących nauczania odpowiednich postaw, lecz o zaprezentowanie kwestii fundamentalnej, a mianowicie podstawowej wykładni samego kształcenia rozumianego kompleksowo jako postać całościowego wychowania człowieka w perspektywie sensów, wartości, treści czy wydarzeń, których nośnikiem są np. literatura, historia, tradycja i kultura.

W edukacji historycznej nie chodzi przecież jedynie o odwzorowywanie przekazywanych treści (dat, wydarzeń) na poziomie poznawczym ucznia, lecz również o ich podmiotowe, afirmacyjne i krytyczne przetworzenie oraz odniesienie do życia. W tym sensie treści nauczania historycznego, podobnie do treści innych przedmiotów edukacji szkolnej, powinny podlegać podmiotowemu rozpoznaniu, krytycznemu namysłowi. Wyostrajając kontury, można powiedzieć, że nie ma kształcenia historycznego bez formowania myślenia i rozumienia. Obecna sytuacja w Europie rodzi potrzebę wychowania młodego pokolenia Polaków ku wartościom narodowo-patriotycznym.

² Autorka artykułu należy do grupy osób (eksperti dobrych zmian), które w roku szkolnym 2015/2016 brały udział w tzw. debatach oświatowych w Ministerstwie Edukacji Narodowej w Warszawie, poświęconych wypracowaniu propozycji zmian w nauczaniu i wychowaniu młodzieży, m.in. podstaw programowych, z języka polskiego, historii, organizacji egzaminów zewnętrznych, nadzoru pedagogicznego.

Wartości narodowo-patriotyczne a edukacja szkolna

Problem wychowania ku wartościom narodowo-patriotycznym jest zadaniem ważnym z uwagi na ich znaczenie w życiu człowieka, funkcjonowaniu rodziny, społeczności szkolnej i lokalnej, własnego narodu, państwa, innych narodów oraz całej społeczności ludzkiej. Nabiera on też swego istotnego znaczenia ze względu na błędne pojmowanie wartości narodowo-patriotycznych i wykorzystywanie ich do celów wymierzanych w godność człowieka i dobro wspólne. Mimo że refleksja pedagogiczna dostarcza wielu wykładni³, w tym artykule kształcenie historyczne będą traktować szeroko, włączając w zakres znaczeniowy tego pojęcia nie tylko problematykę wychowawczą związaną z formowaniem tożsamości historycznej i kompetencji psychospołecznej, lecz również kwestie związane z nauczaniem. Należy zauważyć, że elementy przedmiotowe narodu – ludność, terytorium, państwo – są nieodzowne dla jego powstania i ciągłości, lecz mimo to większą rolę w formowaniu specyfiki narodowej odgrywają elementy subiektywno-podmiotowe.

Każdy naród kształtuje się wokół jakiegoś źródła ideowego, imponderabiliów, wartości uznanych za podstawowe i dla niego charakterystyczne. Naród nie jest przecież zbiorem jednostek żyjących na określonym terytorium, lecz wspólnotą moralno-duchową powstałą na bazie kultury – w pierwszym rzędzie kultury umysłowej, artystycznej, ideowej, moralnej, religijnej.

Moralno-kulturową genezę narodu potwierdza m.in. Juliusz Stowacki, który twierdził, że *poczęcie każdego narodu poprzedzało stworzenie idei, dla której następnie ludzie w formę pewną – tej idei*

³ Centkowski J., Rżysko J. [red.] *Dydaktyka historii w szkole podstawowej*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1989; Maternicki J. [red.] *Edukacja historyczna młodzieży: problemy i kontrowersje u progu XXI wieku*, Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownictwa, Toruń 1998; Zielecki A. *Wprowadzenie do dydaktyki historii*, Kraków 2007.

właściwą – skryształizowani pracowali⁴. Na narodowotwórczą rolę kultury wskazywał m.in. papież Jan Paweł II. Zauważył on, że *naród (...) jest tak wielką wspólnotą ludzi, których łączą różne spoiwa, ale nade wszystko właśnie kultura*⁵. To właśnie ta siła polskiej kultury, np. literackiej, patriotycznej, religijnej pozwoliła polskiemu narodowi przetrwać okres zniszczenia państwa przez zaborczych sąsiadów.

Kultura, będąca połączeniem ideowego fundamentu narodu, składa się z wielu różnorodnych dziedzin. Do najważniejszych z nich można zaliczyć literaturę, język, obyczaje, historię, tradycje, religię, sztukę, moralność.

Język odegrał ważną rolę w historii Polski, był budulcem wspólnoty narodowej. Do rozwoju polskiej odrębności narodowej we wczesnym Średniowieczu przyczyniły się kazania głoszone w kościołach już od XII wieku, co potwierdzają „Kazania świętokrzyskie”. W okresie rozbiorów język polski był usuwany z urzędów państwowych i szkolnictwa, a mimo to przetrwał w sferze życia rodzinnego i religijnego. Współcześnie rola języka polskiego w życiu publicznym jest w różny sposób ostabiana, np. przez wulgaryzmy, inwazję zwrotów obcojęzycznych (anglojęzyczne nazwy sklepów, obiektów publicznych) w środkach społecznego przekazu, redukcję godzin lekcyjnych języka polskiego, historii w szkole. Język polski był i jest medium polskości, skarbcem kultury, wartości patriotycznych, potwierdzeniem tożsamości narodu. Oczywiście coraz powszechniejsza znajomość języków obcych przez Polaków jest pozytywna. Potwierdza to naszą otwartość na inne kultury narodowe, ale nie może oznaczać rezygnacji z kultury własnego języka.

Literatura odgrywa ważną rolę w umacnianiu poczucia narodowego. Historia literatury jest jakby biografią narodu: jego historii, osiągnięć,

⁴ Za: Szacki J. *Ojczyzna, naród, rewolucja*. Dzieła, t. XII, Wrocław 1952, s. 189.

⁵ Jan Paweł II, *W imię przyszłości kultury* [w:] *Wiara i kultura*, Rzym 1986.

przeżywanych problemów, doświadczeń dziejowych. Jest paradoksem, że w okresie rozbiorów, po zaniku polskiego państwa polska literatura rozwijała się bardzo dynamicznie. Jej integrująca narodowa funkcja realizuje się w literaturze pięknej poprzez powieść, poezję, pieśń narodową. Klasycznym przykładem jest „Bogurodzica” śpiewana przez polskie rycerstwo w 1410 roku podczas bitwy pod Grunwaldem, pieśń religijno-narodowa, która później stała się hymnem koronacyjnym królów z dynastii jagiellońskiej i pełniła funkcję hymnu państwowego. Istotną rolę pieśni dla zachowania świadomości narodowej potwierdzają także takie utwory, jak pieśni legionowe czy wojskowe z czasów drugiej wojny światowej.

Do klasycznych wartości człowieka należą: dobro, prawda i piękno. Prawda jest przedmiotem refleksji filozoficznej i badań naukowych. Dobro jest najczęściej przedmiotem rozważań religijnych i etycznych. Piękno natomiast to obiekt zainteresowań estetyki, do której można zaliczyć szeroko rozumianą sztukę, w tym muzykę. Przedmiotem moich rozważań jest wyjątkowo funkcja społeczno-narodowa podstawowych dziedzin piękna: architektury, malarstwa, rzeźby i muzyki. Wszystkie dziedziny sztuki pełniły w historii Polski znaczącą funkcję integrującą. Potwierdzeniem tego są polskie zamki obronne, pałace i kościoły. Liczni malarze przybliżali piękno naszej historii: Jan Matejko, Maksymilian Gierymski oraz Artur Grottger, twórca cyklów obrazów: Warszawa, Polonia, Lithuania. Nieodzowną rolę w kształtowaniu wartości patriotycznych odegrali również muzycy: Chopin, Moniuszko, Paderewski, Karol Szymanowski.

Zaprezentowana skrótowo twórczość artystyczna stanowi integralny element polskiej kultury. Do tego dawniej i obecnie pełni rolę narodotwórczą. Jest ona wkładem Polaków do kultury światowej, który zachował zarazem swój specyficzny, etniczny profil. Twórczość artystów dla pokoleń Polaków może stać się żywotowo przeżywaną lekcją patriotyzmu.

Na powstanie i rozwój świadomości narodowo-patriotycznej znaczący wpływ ma system edukacyjny dzieci i młodzieży stosowany w rodzinie i w szkole. Istotną rolę odgrywa także model

wychowania, którym kieruje państwo. Im bardziej będą one wszechstronne, tym bardziej zwiększy się trwałość narodu i państwa. Odzyskanie niepodległości przez Polskę umożliwiło II Rzeczypospolitej dynamiczny rozwój szkolnictwa wszystkich szczebli, od szkół powszechnych po uniwersytety. Wysoki poziom nauczania łączył się z dowartościowaniem wychowania moralno-obywatelskiego, co zaowocowało wysokim poziomem patriotyzmu pokoleń Polaków biorących udział w walce przeciw hitlerowskiemu Niemcom i sowieckiej Rosji. Powstanie Warszawskie również jest tego potwierdzeniem.

Historia i tradycja łączą przeszłość narodu z jego teraźniejszością, pośrednio zaś w jakiś sposób wytyczają jego przyszłość. Są one fundamentem ciągłości, trwałości i tożsamości wspólnoty ludzi należących do tego samego narodu. Bez świadomości historycznej kontynuacji etnicznej tradycji naród może przekształcić się w anonimową masę pozbawioną swej niepowtarzalnej tożsamości, co łatwo prowadzi do totalitarnego modelu polityczno-państwowego. Poznając i wewnątrznie akcentując historyczną tradycję człowiek jest zakorzeniony we wspólnocie narodowej. Poszanowanie historii nie jest równoznacznie z historycyzmem, a kontynuacja narodowej tradycji nie może być identyfikowana z jakąkolwiek formą imperializmu.

Podstawy wychowania ku wartościom patriotycznym

Wychowanie w szkole ku wartościom narodowo-patriotycznym w duchu obecnej reformy jest szczegółową egzemplifikacją wychowania rozumianego jako wspomaganie uczniów w urzeczywistnianiu własnej i właściwej hierarchii wartości. Obejmuje ono wyjaśnienie podstawowych pojęć, do których należy m.in. wychowanie ku wartościom z ukazaniem uszczegółowienia w odniesieniu do wychowania ku wartościom narodowo-patriotycznym. Stąd wynika potrzeba wspomaganie wychowanków w zrozumieniu podstawowych pojęć, takich jak: ojczyzna, naród, państwo, patriotyzm itp. U podstaw wspomagania znajduje się celowe inspirowanie uczniów do określonej aktywności oraz stwarzanie wewnętrznych i zewnętrznych warunków sprzyjających, by ta aktywność trwała w perspektywie rozwoju. Istota człowieka jako

osoby zawiera się w uznaniu jego wolności, godności, rozumności; integralności wymiaru fizycznego, psychicznego, duchowego; odpowiedzialności za podejmowane działania; kreowaniu siebie w aspekcie transcendencji; przychodzenia do drugiego człowieka, zrozumienia go i udzielenia mu w miarę możliwości pomocy. Powyższe postawy stanowią prostą drogę wzajemnego wspomagania uczniów w budowaniu pełni i głębi ich człowieczeństwa, która nie istnieje bez uznania najwyższych wartości. Wychowanie ku wartościom narodowo-patriotycznym będzie sprowadzało się do wspomagania dzieci i młodzieży w umiejscowieniu tych wartości na wysokiej pozycji. Będzie ono również obejmowało zespół zadań pedagogicznych wzajemnie ze sobą zintegrowanych i obejmujących np.:

- edukację historyczną, polonistyczną, obywatelską, kulturową w aspekcie aksjologicznym,
- wychowanie do wartościowania narodowo-patriotycznych działań i wartości,
- kształtowanie umiejętności wartościowania wydarzeń historycznych i patriotycznych w aspekcie dobra osobistego i wspólnego,
- rozwijanie i doskonalenie rozumienia istoty wartości narodowo-patriotycznych,
- wspomaganie młodzieży w animacji środowiska szkolnego i społecznego, w którym żyje, do urzeczywistniania wartości narodowo-patriotycznych i wspierającego towarzyszenia im w tym działaniu.

Ogólnie można stwierdzić, że elementami pedagogiki patriotyzmu mającymi zastosowanie obecnie są:

- wychowanie umysłu rozumiane jako obowiązek pogłębiania wiedzy o ojczyźnie w myśl zasady: kto chce swoją ojczyznę kochać, musi ją poznać w każdym jej aspekcie,
- wychowanie wyobraźni rozumiane jako dostarczenie pamięci żywych i silnych wyobrażeń rzeczy, zjawisk rozbudzających uczucie patriotyzmu,
- wychowanie uczuć poprzez ich wywoływanie bezpośrednio podczas obcowania z symbolami narodowymi, uczestnictwo w uroczystościach o charakterze religijnym, patriotycznym⁶.

Historyczne nawiązywanie do ideałów, wskazywanie ich aktualności w czasach współczesnych, przekazywanie miłości do ojczyzny przez literaturę, historię, kulturę i sztukę stanowią ważną i cenną pomoc w wychowaniu młodego pokolenia Polaków. Na plan pierwszy trzeba wysunąć korzyści krajowe i ukształtowanie w uczniach głębokiego przekonania, że przygotowują się do pełnienia przyszłych zadań dla państwa. W celu dobrego poznania przez uczniów i przyswojenia wiedzy z zakresu państwowości nauczyciel powinien przedstawiać im wiadomości o Polsce współczesnej z zakresu historii, literatury, geografii, stosunków gospodarczych i kulturalnych.

W XXI wieku szczególnie istotnym zagadnieniem podejmowanym przez liczne grono pedagogów, rozpatrywanym z wielu punktów widzenia⁷, jest problem pobudzania młodych ludzi do głębszej refleksji nad sensem i wartością życia, własną rolą pełnioną w dzisiejszej Polsce. Uczucia, doświadczenia zdobywane podczas pogłębionego kontaktu z najwyższej jakości twórczością silnie oddziałują na system etyczny człowieka – zwłaszcza młodego, który na co dzień jest otoczony pseudowartościami oferowanymi przez kulturę konsumpcyjną. Od wychowawców należy oczekiwać działań mających na celu rozniesienie, pogłębianie i utrwalanie przywiązania do ojczyzny, budzenie przekonania, że jesteśmy obywatelami jednej wspólnoty państwowej, integralną częścią tego samego organizmu narodowego, któremu na imię Polska. I nie poza nią, ale w niej jest miejsce i praca dla każdego Polaka. I właśnie tu może się realizować norwidowskie określenie ojczyzny jako zbiorowego obowiązku.

Barbara Jaśniewicz jest starszym wizatorem w Kuratorium Oświaty w Warszawie, Ekspertem Dobrych Zmian.

⁷ Gotygowska W. *Źródła historyczne jako ślady przeszłości i ich znaczenie w edukacji historycznej w gimnazjum* [w:] Edukacja Humanistyczna, t. 3, Zielona Góra 2003, s. 139-143; Zasacka Z. *Wyobrażenia ojczyzny i oblicza patriotyzmu w podręcznikach do języka polskiego dla szkoły podstawowej w latach 1945-1990*, Biblioteka Narodowa, Warszawa 2001; Jadczyk M. *Zastosowanie pierwiastka biograficznego w zakresie ścieżki filozoficznej i w nauczaniu historii*, „Wiadomości Historyczne” nr 2/2004, s. 95-100; Prokop A. *Z doświadczeń w kształceniu umiejętności kluczowych w zakresie nauczania historii* [w:] Prace Naukowe. Pedagogika nr 1/2002, Politechnika Radomska im. Kazimierza Pułaskiego, s. 108-117; Chomicz G. *Historia powróci do zdrowia, czyli nie reformujmy reformy* [w:] „Wiadomości Historyczne” nr 1/2005, s. 47-54; Knapik M., Lobos A. [red.] *Patriotyczne przesłanie w sztuce i w edukacji*, Bielsko-Biała 2007.

⁶ Bocheński J.M. *Dzieła zebrane*, t. 5, Kraków 1995, s. 78.